

УДК 331.5

Т.Г. Потоцька

аспірант

Донецький державний університет управління

ІДЕНТИФІКАЦІЯ УМОВ АНТИКРИЗОВОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ

У статті досліджено класифікацію криз в економіці. Значну увагу приділено виявленню особливостей проходження економічних та фінансових криз, встановленню їх взаємозв'язків та причин. Наведено визначення економічної, фінансової кризи, антикризового розвитку, а також ідентифіковано основні умови його забезпечення.

Ключові слова: криза, економічна криза, фінансова криза, ринок праці.

I. Вступ

У сучасних умовах господарювання вчені-економісти приділяють значну увагу дослідженню природи та особливостей проходження економічних криз. Це зумовлено постійними пошуками шляхів запобігання кризам, а також прагненнями щодо скорочення розмірів їх негативних наслідків. Так, світова економічна та фінансова криза 2008–2009 рр. значним чином підірвала вітчизняну економіку, а також посилила тенденції до невизначеності та нестабільності на ринку праці.

Масові скорочення персоналу в кризових умовах стали фактором активізації та подальшого розвитку структурної кризи на ринку праці. Ще у докризовому періоді відзначалися тенденції невідповідності структури персоналу потребам економіки. Кризові умови значно збільшили цей дисбаланс. Саме тому в умовах антикризового розвитку, що характеризуються активізацією інноваційних процесів в економіці країни, виникають потреби щодо досягнення відповідності параметрів ринку праці та потреб інноваційного розвитку вітчизняної економіки.

Основними регуляторами ринку праці є заробітна плата, чисельність персоналу та фонд робочого часу. Регулювання ринку праці має бути спрямовано на досягнення відповідності структури персоналу з потребами економіки не за рахунок скорочення чисельності персоналу чи фонду оплати праці, а шляхом поступової трансформації структури зайнятості. Державне регулювання ринку праці має бути спрямовано на скорочення безробіття та на отримання соціально-економічного ефекту. Вирішення поставлених завдань спрямовано на забезпечення виходу ринку праці зі структурної кризи, що має створити основу для оптимізації структури промислового виробництва та сприятиме впровадженню інновацій.

Проблеми дослідження кризових явищ в економіці є вельми актуальними на сучасному етапі. Підтвердженням цього є праці таких відомих зарубіжних та вітчизняних

учених, як: К. Рейнхарт, К. Рогофф, Ш. Геффернан, К. Кіндлебергер, Ф. Мишкін, Д. Сакс, А. Шварц, О. Барановський, В. Геєць, А. Чухно та ін.

У своїх дослідженнях вчені-економісти значну увагу приділяють питанням виявлення сутності, природи, причин, видів та наслідків криз. Дуже багато праць присвячено напрямам подолання негативних наслідків криз. Однак, незважаючи на це, існують деякі розбіжності та невіршені завдання у зазначеній сфері. Так, умови кризи в економіці визначені та характеризуються труднощами збуту виробленої продукції, скороченням виробництва, зростанням попиту на ліквідність (готівку), збільшенням ставки позикового відсотка, панікою на ринку цінних паперів, швидким падінням курсу акцій, закриттям та банкрутством підприємств [12]. При цьому не сформовано єдиного розуміння особливостей антикризового розвитку та не виявлено умови його забезпечення.

Необхідність виявлення умов антикризового розвитку зумовлена важливістю вибору стратегії інноваційного розвитку вітчизняної економіки, а також негативними тенденціями на ринку праці. Все це вимагає ідентифікації умов антикризового розвитку економіки країни, що потребує дослідження видів криз, особливостей їх проходження та наслідків, а також окреслення параметрів та складових антикризового розвитку.

II. Постановка завдання

Метою статті є дослідження видів та типів криз в економіці, виявлення особливостей проходження економічних та фінансових криз, встановлення їх взаємозв'язків і причин. Все це необхідно зробити для виявлення сутності економічних, фінансових криз, антикризового розвитку, а також для ідентифікації умов його забезпечення.

III. Результати

У науці виділяються три типи криз: першого типу – кризи у підсистемах, у галузях економіки; другого типу – криза системи, але при збереженні її сутності; третього типу – криза системи зі змінами її сутності [10].

Існують різноманітні класифікації криз в економіці. Узагальнена класифікація криз передбачає поєднання таких критеріїв [11]:

- 1) за масштабами виявлення (загальні, локальні);
- 2) за проблематикою (макрокризи, мікрокризи);
- 3) за сферами виявлення (природні, суспільні, екологічні);
- 4) за ступенем передбачуваності (передбачувані, непередбачувані);
- 5) за ступенем виявлення (латентні, явні);
- 6) за ступенем глибини (глибокі, легкі);
- 7) за структурою відносин у соціально-економічній системі (економічні, фінансові, соціальні, організаційні, технологічні, психологічні).

Для ефективного виявлення умов антикризового розвитку важливе значення дослідження особливостей проходження та наслідків економічних і фінансових криз, бо вони є найбільш часто повторюваними на сучасному етапі розвитку економіки країни. Економічні та фінансові кризи перебувають у тісному взаємозв'язку та призводять до виникнення криз в інших сферах соціально-економічної системи.

Економічна криза – це різке погіршення економічного стану країни, що виявляється в значному спаді виробництва, порушенні виробничих зв'язків, що склалися, банкрутстві підприємств, зростанні безробіття, і в результаті – у зниженні життєвого рівня, добробуту населення [7]. Економічна криза також розглядається як порушення рівноваги між попитом та пропозицією на товари й послуги, що призводить до депресивних процесів в економічній кон'юктурі. У широкому значенні – це загальний чи властивий окремій галузі або регіону стан пригніченої кон'юкттури [8].

Залежно від характеристик економічних спадів, охоплення ними різних сфер чи галузей народного господарства виділяють такі види економічних криз [11]: циклічні, структурні, проміжні, сезонні, системні, світові, часткові. Для виявлення умов антикризового розвитку найбільш важливе значення має дослідження причин та наслідків циклічних і структурних криз. Це можна пояснити тим, що циклічні кризи є певними фазами економічних циклів. Економічний цикл являє собою періодичне повторення протягом років піднесення і спаду в економіці. Складається з таких фаз: криза, депресія, поживлення, піднесення [12]. Особливу увагу необхідно приділяти прогнозам кризових фаз циклу з метою забезпечення своєчасного формування та реалізації умов антикризового розвитку економіки.

Необхідність врахування причин і наслідків структурних криз при формуванні умов антикризового розвитку зумовлена наявністю структурної кризи на ринку праці в сучас-

них умовах господарювання. Крім того, основні риси сучасної світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. зумовлені тим, що вона мала місце в умовах глобалізації, негативні особливості якої багато в чому визначили глибину і масштаби кризових явищ у світі. При цьому фінанси стали переважати над реальною економікою. Це зумовило принципово новий характер світової фінансово-економічної кризи, яку можна характеризувати не просто як чергову циклічну, але й як структурну [13]. Можна відзначити деякі основні риси цієї структурної кризи: вона є наслідком штучного перебільшення ролі фінансового сектора в економічній системі розвинутих країн і в світовій економіці в цілому; в умовах глобального фінансового ринку фінансові потоки і трансакції опинилися значною мірою поза контролем держави, а фінансові інститути обслуговували переважно інтереси своєї верхівки всупереч суспільним потребам; криза знаменує банкрутство ідеології “суспільства споживання”, в якій ідея збагачення зведена в абсолют [14].

Світ все частіше стикається з таким соціально-економічним явищем, як фінансові кризи, які є потрясінням для фінансової системи країн, завдають великої шкоди національним економікам, погіршують добробут людей. Фінансова криза – це серйозна соціально-економічна проблема сучасності. Незважаючи на масштаби наукових розробок, досі погляди економістів стосовно визначення цього явища, його природи, причин і механізмів прояву різняться. Сучасні теоретичні підходи до пояснення фінансових криз переважно засновані на дослідженні криз, які відбулися у США в 1930–1933 рр., у Південно-Східній Азії в 1997–1999 рр., у Латинській Америці і Росії в 1988 рр., у скандинавських країнах – у 1988 р. і світової кризи 2008 р. [4].

Фінансова криза – глибокий розлад фінансової системи держави, зумовлений економічними та політичними чинниками. Поняття фінансова криза має широке застосування до різних випадків, коли деякі фінансові установи або заощадження раптово втрачають велику частину своєї вартості. У XIX та на початку XX ст. багато фінансових криз пов'язували з банківськими кризами та багато рецесій збігалось з цими кризами. До інших випадків, що також називають фінансовими кризами, належать: падіння фондових ринків, валютні кризи, банкрутства та дефолти [15].

Економісти розробили різні теорії виникнення та запобігання появі фінансових криз. Однак між ними не вдається досягнути консенсусу та фінансові кризи все ще трапляються по всьому світу. Існують різні класифікації фінансових криз, але найбільш повною слід вважати запропоновану англійсь-

кими вченими К.М. Рейнхартом та К.С. Рогоффом у праці [9]. Так, виділяються два основних критерії класифікації фінансових криз: кризи, що визначаються кількісними порогами – інфляційні кризи, крахи валют та

девальвація валют; кризи, що визначаються подіями – банківські кризи, внутрішні та зовнішні дефолти. У рамках цієї класифікації виділяють певні типи фінансових криз, їх порогові значення та характеристики (табл.).

Таблиця

**Характеристика основних типів фінансових криз
(на основі підходу К.М. Рейнхарта та К.С. Рогоффа)**

Визначення криз: за кількісними пороговими значеннями	
Тип кризи	Порогове значення
Інфляція	Річний рівень 20% чи вище
Крах валют	Річне знецінення валюти відносно долара США (чи інших валют) у 15% чи вище
Девальвація валюти тип 1	Зниження вмісту коштовних металів у цілому на 5% чи більше
Девальвація валюти тип 2	Реформа валюти, коли нова валюта замінює дуже знецінену стару
Опис та визначення криз за подіями	
Банківська криза	Фіксація банківської кризи за двома типами подій, але при цьому не надає можливостей щодо точного датування початку та закінчення кризи
тип 1 (системний) – суворий	Банківська неспроможність через масове вилучення депозитів, що призводить до закриття, поглинання чи націоналізації однієї чи більше фінансових організацій
тип 2 (фінансові проблеми) – більш м'який	Закриття, поглинання, націоналізація чи державна підтримка важливого фінансового інституту. Що відзначає початок черги аналогічних подій для інших фінансових організацій
Криза зовнішнього боргу	Суверенний (державний) дефолт визначається як неспроможність влади здійснити основні виплати чи виплати за відсотками на встановлену дату виплати. Сюди належать випадки, коли реструктуризований борг сплачується на більш вигідних умовах, ніж першочергові зобов'язання. Час настання дефолту визначається за роком виникнення кризи, але закінчення важко визначити
Криза внутрішнього боргу	Визначення кризи зовнішнього боргу також застосовується до внутрішнього, але на доповнення криза внутрішнього боргу включає заморожування банківських депозитів та /чи примусову конверсію таких депозитів із доларів у національну валюту. Дуже важко датувати епізоди виникнення та закінчення цього типу кризи

Складено на основі [9].

Фінансові кризи мають загальні макроекономічні характеристики, такі як ціни на активи, економічна активність, зовнішні індикатори і т.д., але розвиток фінансових криз виявляється у послідовності, у якій кризи розгортаються. Усі кризи розвиваються до екстремального ступеня, що є характерним для державного дефолту. У праці [9] доведено послідовність здійснення подій у кризах: крах на біржових ринках та ринках нерухомості призводить до зниження економічної активності; фінансова лібералізація змінюється банківською кризою, за якою відбувається крах валют, підвищується рівень інфляції, настає пік банківської кризи (дефолт може бути). Якщо у цей період немає чіткої послідовності внутрішнього та зовнішнього дефолту, відбувається дефолт за внутрішнім чи зовнішнім боргом. Далі, якщо відбувається дефолт, настає інфляційна криза, загострюється пік банківської кризи. Приблизно з періоду краху валют також починають вводитися чи посилюватися контрольні механізми за рухом капіталу.

Отже, аналіз усіх наведених типів фінансових криз свідчить про наявність їх взаємозв'язку з економічними. Фінансові кризи – складне багатофакторне явище, яке переплітається з іншими кризами, зокрема економічними. Саме цим пояснюються різні підходи економістів до розуміння цього явища. Так, монетаристи вважають, що ці кризи є результатом порушення стабільності банківської системи, крахом її інфраструктури [4]. Ч. Кіндлебергер пов'язав ці кризи з

діловим циклом, з економічними кризами. На його думку, фінансова система країни зазнає потрясіння через зовнішні чинники, такі як війни, поява нових технологій і продуктів, неочікувані зміни в економічній політиці держави та інші чинники, які породжують фінансові кризи [1, с. 3]. М. Туган-Барановський вважав, що загальноекономічна криза починається з фінансової [2, с. 277–330]. А. Чухно пов'язує причини фінансових криз з порушенням рівноваги між виробництвом і грошово-фінансовою системою [3].

Що стосується співвідношення й взаємозв'язку фінансових та економічних криз, то існують різні точки зору відносно первинності природи цих видів криз. При цьому думки різняться протилежністю поглядів на природу криз. Однак є загальні тенденції у зазначеній сфері. Економічні кризи переважно пов'язують зі зміною фаз ділових циклів у рамках різних теорій довгих, середніх і коротких циклів. У фазах криз ділових циклів можуть активізуватися умови для початку фінансових криз будь-якого виду. Однак є цикли, зміни фаз яких пов'язуються із динамікою фінансових показників, таких як цикли Жюглара періодичністю 8–10 років, що є підсумком взаємодії різноманітних грошово-кредитних факторів. Таким чином, зміни фаз циклу Жюглара можуть бути пов'язані із фінансовою кризою, яка зумовлює виникнення й економічної кризи. Однак це стосується й інших видів економічних циклів. Фінансова криза передбачає виникнення якісних змін в економічній системі, які спричиняють пору-

шення пропорцій у розвитку, його призупинення, видозміни чи руйнування фінансової системи країни або світових ринків у цілому [1, с. 12].

Виходячи з того, що існує тісний взаємозв'язок щодо виникнення економічних і фінансових криз, вчені часто дуже вдало поєднують ці два види криз. Вдалим прикладом цього є світова криза 2008–2009 рр., яку називають фінансово-економічною та характеризують як циклічною, так і структурною за причинами виникнення.

Періодичне виникнення криз економічних систем пов'язано з процесами накопичення, перерозподілу та знецінення капіталу. Використання концепції технологічних укладів дає змогу пояснити циклічність розвитку економіки і необхідність проведення інноваційної політики, спрямованої на забезпечення конкурентоспроможності та відновлення економічного зростання країни [6].

Пояснюючи причини фінансових криз, окремі автори називають багато чинників, які їх викликають і які належать до різних соціально-економічних та інших сфер. Причини фінансових криз поділяються на макроекономічні, фінансові, грошово-кредитні та валютні; глобалізаційні; надзвичайні; специфічні, що пов'язані з країнами, які розвиваються; психологічні й ті, що пов'язані з помилками у проведенні економічної політики [16]. У праці [4] автори пропонують розділяти чинники, які викликають фінансові кризи, на ті, що належать до фізичної економіки і фінансово-грошової сфери, а також на внутрішні й зовнішні, об'єктивні та суб'єктивні. Глибинними причинами фінансових криз є якісні структурні та інноваційні зміни в розвитку економіки загалом та її окремих ланок, які викликають суперечності між потребами фізичної економіки і станом грошово-фінансової системи. Ця суперечність загострюється не лише під впливом об'єктивних процесів, але і внаслідок суб'єктивних нерациональних дій уряду та національних і міжнародних фінансових структур.

Усі механізми виникнення фінансових криз єднає поведінка учасників грошово-фінансового ринку, оптимістичні очікування, коли настає економічний бум, і паніка, коли вони передбачають потрясіння на ринку. Почастішання фінансових криз в останні десятиліття пов'язане з розвитком інноваційної економіки, яка генерує нові ризики, невідкладні окремих учасникам ринку. На цей процес впливає також неконтрольований рух спекулятивного капіталу міжнародних банків. Виникнення фінансових криз зумовлено об'єктивними чинниками. Державне регулювання економіки не здатне запобігти виникненню усіх фінансових криз, однак може істотно впливати на їх перебіг і зменшити втрати від них.

Причини фінансових і економічних криз можуть бути однаковими, якщо розглядати їх виникнення у рамках ділових циклів. Наприклад, з'являється новий інноваційний продукт. У певній сфері виробництва швидко зростає обсяг його продажу, зростають прибутки. Відповідні процеси відбуваються у суміжних галузях. У підприємстві виникає оптимізм, зростає зайнятість, заробітна плата. Далі можлива біфуркація – події починають розвиватись у напрямі фінансової кризи за сценарієм, описаним вище, або в напрямі економічної кризи, механізми виникнення якої описані в економічній літературі. Все залежить від економічної ситуації в країні. Крім того, фінансова криза може породити економічну кризу. Це, зокрема, характерно для фінансових криз 1929 і 2008 рр., які виникли в США і швидко переросли у світові економічні кризи [4]. Вказані причини виникнення світової фінансово-економічної кризи посилилися у період 2008–2009 рр. за рахунок наявності структурної кризи на ринку праці. Показники структурного безробіття доповнилися кількістю циклічних безробітних.

Структурне безробіття є характерним для вітчизняного ринку праці та виникло в результаті невідповідності структури трудового потенціалу потребам економіки. При цьому зміна структури потрібних кадрів також зумовлена науково-технічним прогресом. У 2008–2009 рр. структурне безробіття доповнилося циклічним (кон'юнктурним) безробіттям, що виникло внаслідок коливань економіки. У фазі рецесії підприємства звільняють робочих і наймають на роботу в разі економічного підйому. Вважається, що кон'юнктурне безробіття зникає через 2–3 роки, але наявність структурної кризи для сучасного ринку праці так і залишається основною проблемою.

Таким чином, виникає необхідність створення умов антикризового розвитку, що вимагає виявлення сутності та ідентифікації умов його забезпечення. Для антикризового розвитку є характерними такі умови: забезпечення розвитку трудового потенціалу країни з метою усунення дисбалансів на ринку праці, які виявляються в невідповідності попиту та пропозиції на робочу силу і є свідченням структурної кризи на ринку праці; вибір стратегії інноваційного розвитку економіки країни. Перелічені умови є вирішальними для забезпечення умов антикризового розвитку. Їх реалізація, перш за все, потребує створення ефективної системи державного регулювання ринку праці. При цьому антикризовий розвиток слід розуміти як покращення кількісних та якісних характеристик системи у рамках циклічного розвитку шляхом уникнення й запобігання кризових фаз з метою мінімізації негативних наслідків. Провідна роль у цьому процесі відводиться інноваційному розвитку, який

залежить від спроможностей трудового потенціалу країни щодо його забезпечення.

IV. Висновки

Таким чином, державне регулювання процесів ринку праці в умовах антикризового розвитку може стати основою інноваційного розвитку вітчизняної економіки. Актуальність цього значно зростає у зв'язку з поширенням євроінтеграційних процесів в економіці та необхідністю підвищення її конкурентоспроможності на світовому ринку. Все це свідчить про актуальність дослідження особливостей державного регулювання процесів на ринку праці з метою активізації інноваційного фактора в умовах антикризового розвитку. Ідентифікація умов антикризового розвитку дасть змогу визначити роль і значення державного регулювання ринку праці для подолання наслідків економічних та фінансових криз у країні.

Список використаної літератури

- Kindleberger Charles P. Debt Situation of the Developing Countries in Historical Perspective (1800–1945) / Charles P. Kindleberger *Aussenwirtschaft*. – 1981. – Vol. 36. – PP. 372–380.
- Туган-Барановский М.И. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов / М.И. Туган-Барановский. – М.: Наука-РОССПЕН, 1997. – С. 277–330.
- Чухно А.А. Сучасні фінансово-економічні кризи: природа, шляхи і методи подолання / А.А. Чухно // *Економіка України*. – 2010. – № 1. – С. 4–18.
- Тивончук І.О. Фінансові кризи: аналіз причин та механізмів їх прояву / І.О. Тивончук, П.І. Стецюк, О.І. Тивончук // *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Проблеми економіки та управління. – 2011. – № 698. – С. 112–118.
- Куліков Г.Т. Вплив сучасної фінансово-економічної кризи на заробітну плату / Г.Т. Куліков // *Демографія та соціальна економіка*. – 2011. – № 1. – С. 86–95.
- Балабанова Н.В. Использование концепции технологических упадков в развитии экономических кризисов / Н.В. Балабанова // *Вісник Маріупольського державного університету. Серія "Економіка"*. – 2011. – Вип. 2. – С. 12–19.
- Економічна криза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Економічна_криза.
- Экономический кризис [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://abc.informbureau.com/html/yeiiiihexaneeee_edecen.html.
- Рейнхарт К.М. На этот раз все будет иначе. Восемь столетий финансового безрассудства / Кармен М. Рейнхарт, Кеннет С. Рогофф [пер. с англ. Д. Стороженко]. – М.: Карьера Пресс, 2011. – 528 с.
- Шишкина Н. Мировой финансово-экономический кризис 2007–2010 гг. как один из циклов развития экономики / Н. Шишкина, Е.А. Шибанова-Ровенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rae.ru/forum2012/187/183>.
- Зирко Е.В. Оценка структурного дисбаланса занятости на рынке труда Украины в кризисных условиях / Е.В. Зирко // *Бизнес Информ*. – 2010. – № 5 (1). – С. 38–42.
- Економічний цикл [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Економічний_цикл.
- Boyer R. La crise des subprimes en perspective historique / R. Boyer // *Revue de la regulation*. – 2009. – № 5. – P. 167–175.
- Рынок труда: реакция на кризис (по материалам зарубежных стран) / [Ф.Э. Бурджалов, Н.В. Гоффе, И.В. Гришин и др.; под ред. Ф.Э. Бурджалова, Е.Ш. Гонтмахера]. – М.: МЭМО, РАН, 2011. – 185 с.
- Фінансова криза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Фінансова_криза.
- Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія / О.І. Барановський. – К.: КНЕУ, 2004. – 759 с.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2012.

Потоцкая Т.Г. Идентификация условий антикризисного развития экономики Украины как основа государственного регулирования рынка труда

В статье исследована классификация кризисов в экономике. Значительное внимание уделено выявлению особенностей протекания экономических и финансовых кризисов, установлению их взаимосвязей и причин. Приведены определения экономического, финансового кризиса, антикризисного развития, а также идентифицированы основные условия его обеспечения.

Ключевые слова: кризис, экономический кризис, финансовый кризис, рынок труда.

Potots'ka T. Identification of the conditions of crisis development of Ukrainian economy as the basis of state regulation of the labor market

In this article has been investigated the classification of crises in the economy. Considerable attention is paid to identifying features of the flow of economic and financial crises, and the establishment of their relationships, causes and consequences. The definitions of economic and financial crisis, the crisis of development proposed and the basic terms of the collateral have been identified.

Key words: crisis, economic crisis, financial crisis, labor market.